

Warszawa, 15.04.2024

Prof. dr hab. Agnieszka Kościańska
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce
Uniwersytet Warszawski
ul. Żurawia 4
00-503 Warszawa
akoscianska@uw.edu.pl

**Recenzja dorobku naukowego dr Anny Zawadzkiej w związku z postępowaniem
w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych
w dyscyplinie nauki o kulturze i religii**

Sylwetka i dorobek naukowy

Dr Anna Zawadzka uzyskała tytuł zawodowy magistra socjologii w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie pracy pt. *Narratywizacja jaźni, narratywizacja świata. Polskie teksty hiphopowe – analiza treści jawnych i ukrytych* przygotowanej pod opieką prof. Joanny Tokarskiej-Bakir w 2004 roku, a stopień doktora nauk społecznych w zakresie socjologii w Szkole Nauk Społecznych w Instytucie Socjologii i Filozofii Polskiej Akademii Nauk w 2014 roku na podstawie pracy doktorskiej pt. *Dziewictwo i „pierwszy raz”. Wpływ źródeł normotwórczych na doświadczenie jednostki* przygotowanej również pod kierunkiem prof. Joanny Tokarskiej-Bakir (recenzenci prof. Krystyna Kłosińska i prof. Jacek Kochanowski). Według mojej wiedzy dr Zawadzka nie ubiegała się wcześniej o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Dr Zawadzka pracuje w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. W latach 2011-2014 była asystentką, a od 2014 roku jest zatrudniona na stanowisku adiunkta.

Niniejsza recenzja jest przygotowana zgodnie z kryteriami oceny sformułowanymi w artykule 219 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jednolity: Dz. U. z 2023 poz. 742 z późn. zm.) oraz wymogami określonymi w umowie, którą podpisałam z Instytutem Sławistyki PAN.

Jako osiągnięcie stanowiące podstawę ubiegania się w aktualnym postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego dr Zawadzka zgłosiła książkę pt. *Więcej niż stereotyp. „Żydokomuna” jako wzór kultury polskiej*, Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN, Warszawa, 2023, s. 328).

Dane naukometryczne, którymi legitymuje się kandydatka na dzień wszczęcia postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego, wyglądają następująco:

- liczba cytowań wg Web of Science: 3;
- liczba cytowań wg Google Scholar: 126 (w tym autocytowań: 6);
- indeks Hirscha wg Web of Science: 1;
- indeks Hirscha wg Google Scholar: 6.

W mojej ocenie, w przypadku nauk humanistycznych bardziej miarodajny jest wynik uzyskany w bazie Google Scholar niż w Web of Science, więc mamy tutaj do czynienia z 120 cytowaniami, co jest dobrym wynikiem jak na ten etap kariery.

Pozostając w świecie liczb, należy zaznaczyć, że Habilitantka po uzyskaniu stopnia doktora opublikowała dwie monografie: ocenianą poniżej rozprawę habilitacyjną pt. *Więcej niż stereotyp. „Żydokomuna” jako wzór kultury polskiej* oraz książkę podoktorską pt. *Ten pierwszy raz. Konstruowanie heteroseksualności* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015, s. 389). Ponadto jest ona Autorką 14 rozdziałów w monografiach (choć trzeba zaznaczyć, że ich treści częściowo się powtarzają po polsku i po angielsku), spośród których większość ukazała się nakładem prestiżowych wydawnictw krajowych – takich jak Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN – i międzynarodowych – takich jak Palgrave, Central European University Press, Bloomsbury. Na liście jej publikacji jest też jeden rozdział we współautorstwie i dwa hasła encyklopedyczne. Ponadto Habilitantka jest Autorką 11 artykułów w pismach naukowych, w tym szczególnie uznanych takich jak „Teksty Drugie”, „Dialog. Miesięcznik Poświęcony Dramaturgii Współczesnej”, „Kultura Współczesna”. Jest też współautorką 14 prac, które ukazały się m.in. w „Jewish History Quarterly”. Warto zaznaczyć, że w większości nie są to klasyczne artykuły, lecz wywiady lub zapisy dyskusji, opublikowane w „Studia Litteraria et Historica”, organie Instytutu Slawistyki PAN, tj. pracodawcy Habilitantki. Nie ulega jednak wątpliwości, że dorobek publikacyjnych Habilitantki w okresie od uzyskania stopnia doktora jest obszerny, różnorodny (dotyczy problematyki płci i seksualności, a także uprzedzeń, w szczególności antysemityzmu) i dobrze rozpoznawalny. Jest nie tylko poczytną Autorką, lecz także moderatorką debaty akademickiej (np. wyżej wymienione wywiady).

Ocena wskazanego przez Habilitantkę osiągnięcia naukowego

Książka *Więcej niż stereotyp. „Żydokomuna” jako wzór kultury polskiej* to ambitna próba nowego podejścia do antysemityzmu w Polsce na tle procesów międzynarodowych. Książka podzielona jest na cztery części. Część pierwsza, „Makkartyzm: historia teorii”, dotyczy zimnowojennego dyskursu antykomunistycznego; część druga, „Mistyfikacje uniwersalizmu”, zestawia antysemityzm z pojęciami takimi jak rasizm, polskość czy asymilacja; część trzecia: „Wzór kultury: rusztowanie”, ukazuje polską specyfikę „żydokomuny”; część czwarta: „Wzór kultury w działaniu”, opowiada, jak piętno „żydokomuny” widzą sami napiętnowani. Na każdą z części składa się od 3 do 7 rozdziałów.

W tej wspaniale napisanej i wciągającej opowieści Autorka odświeża koncepcję zaproponowaną przed prawie stuleciem przez antropolożkę Ruth Benedict i krok po kroku dekonstruuje kolejne elementy współczesnej polskiej polityki historycznej, ukazując antysemityzm łączący „żydowskość” z komunizmem jako wzór kultury. Punktem wyjścia jest niezgoda na zakładaną w pojęciu „stosunków polsko-żydowskich” symetrię, która uwidacznia się również w dominującej w ostatnich dekadach interpretacji historii Europy Wschodniej w XX wieku jako naznaczonej dwoma równorzędnymi totalitaryzmami – nazizmem i komunizmem. Jak to ujmuje w autoreferacie Habilitantka: „Powstaniu książki towarzyszy intencja uszeregowania trzech zachodzących na siebie procesów: 1. intensyfikacji i rozwoju dyskursu antysemitycznego w synergii z wciąż zyskującą na znaczeniu polityką historyczną, 2. nowych teorii interweniujących w pole badań nad antysemityzmem, 3. nowych zjawisk, które pojawiają się w sferze społecznej i które miałyby być tymi teoriami wyjaśniane” (s. 9 autoreferatu).

Warstwa teoretyczna pracy – ściśle korespondująca z analizami źródeł pisanych i wnikliwą obserwacją współczesności – zasługuje na szczególne docenienie. Autorka podważa użyteczność pojęcia stereotyp. Jak formułuje to w autoreferacie: „Kategoria stereotypu sugeruje, że mamy do czynienia z błędem poznawczym, uproszczeniem, aberracją lub pomyłką” (s. 10 autoreferatu). Jej zdaniem „przekonania na temat Żydów, podobnie jak przekonania na temat członków klas zdominowanych i na temat kobiet – są integralną częścią kultury, wypracowaną i reprodukowaną w jej łonie. Są one generowane, produkowane i używane do podtrzymywania pewnej całości kulturowej i pozostają w harmonii z jej pozostałymi elementami. Inaczej mówiąc, moją tezą jest, że »żydokomuna« to współcześnie motyw konstytutywny dla koherencji kulturowej, generowanej w ramach paradygmatu antykomunistycznego” (s. 10 autoreferatu). Habilitantka stawia sobie za cel udowodnienie, że

„antykomunizm nie tylko stanowi komponent tradycji antysemitki, ale w dużej mierze ukształtował taki model badań nad antysemityzmem, w którym możliwość zdiagnozowania i rozmontowania tego ideologicznego konstruktu jest strukturalnie zablokowana. Strukturę tę nadal umacnia fakt, że za sprawą szantażu z »żydokomuny« zbudowano ją niejako »rękami Żydów« – badaczy, którzy po drugiej stronie żelaznej kurtyny w początkach zimnej wojny próbując ten szantaż obejść, rozwinęli koncepcję relacji międzygrupowych” (s. 10 autoreferatu).

W kolejnych rozdziałach Habilitantka umiejętnie i przekonująco realizuje owo zadanie. Jednocześnie proponuje nie tylko odejście od koncepcji stereotypu, ale też zwraca uwagę na ograniczenia innych, nowszych i wydawałoby się bardziej przydatnych pojęć, takich jak interseksjonalność, i wchodzi w coraz bardziej dynamicznie rozwijającą się w kontekście naszego regionu debatę o kwestiach rasizmu i białości: „Ujęcia antysemityzmu w obrębie współczesnych *intersectionality studies* często definiują antysemityzm jako formę rasizmu, niejako wbrew pierwotnemu zamysłowi interseksjonalności redukując rasizm do jednej różnicy, co kwalifikuje Żydów jako białych. Jest to jednak rozumowanie ułomne, ponieważ antysemityzm nie przebiega po linii koloru i, w konsekwencji, nie jest też prosto przekładalny na kategorie uprzywilejowania lub jego braku” (s. 28 książki). Jej krytyka jest krytyką konstruktywną – Habilitantka proponuje namysł nad kategoriami takimi jak rasizm i białosc. W jej ujęciu namysł ten musi uwzględnić lokalny kontekst (zob. np. s. 123-135 książki).

Ponadto Habilitantka wraca nie tylko do rozważań Benedict, ale też do innych klasycznych autorów, m.in. J.P. Sartre’a, który dowodził, że: „Żyd to sytuacja: sytuacja kogoś, kto nieustannie musi się starać, a nawet manifestować swe staranie o akces do wspólnoty dominującej i nigdy nie zostanie do niej dopuszczony na równych prawach” (s. 29 książki). I w końcu, Autorka zwraca też uwagę na ograniczenia interpretacji psychologizujących: „W książce wypunktowuję niedostatki takiego podejścia, ponieważ koncentruje się ono na oszacowaniu indywidualnych podmiotów antysemityzmu, definiując antysemityzm podług cech nieadekwatnych do współczesnej jego konstrukcji. Staram się dowieść, że kategoria wzoru kultury pozwala przenieść punkt ciężkości z pytania o to, kto jest antysemitą, na pytanie o to, jakie treści kulturowe cyrkulujące w jej rozmaitych rejestrach, także tych najbardziej oficjalnych, są zakorzenione w antysemitkich kategoriach postrzegania rzeczywistości, oraz jakie są funkcje tych kategorii dla stabilności specyficznych rzeczywistości kulturowych” (s. 10 autoreferatu).

Jak wspominałam, rozważania teoretyczne są prowadzone w kontekście materiałów z badań empirycznych – z jednej strony jest to dokumentacja współczesnych przypadków

antysemickiej przemocy (zob. rozdział *Kalendarz*, s. 43-60 książki), z drugiej źródła pisane – zarówno rozważania polityczne, jak i pierwszoosobowe narracje, które pokazują jak działa antysemityzm, jak globalne dyskursy kształtują życie jednostek i całych społeczeństw, jaki rodzaj przemocy sprowadzają. Źródła te pochodzą z dwóch kontekstów – polskiego i amerykańskiego: „Celem polsko-amerykańskiego ujęcia komparatystycznego była analiza porównawcza dwóch powiązanych ze sobą zjawisk zachodzących we współczesnej Polsce z pokrewnymi zjawiskami w USA: 1. motywów antysemickich w dyskursie antykomunistycznym – ich treści, konstrukcji, formy oraz zakresu kulturowych i czasowych odwołań; 2. strategii żydowskich w reakcji na stereotyp »żydokomuny«. Celem naświetlenia współczesnej polityki historycznej w Polsce na tle Europy Wschodniej było natomiast określenie, które elementy antysemityzmu współczesnego zdefiniowane są przez specyfikę regionalnego kontekstu” (s. 9 autoreferatu). Habilitantka rozbudowuje te rozważania przywołując przykład polskiego feminizmu, w którym można obserwować podobne jak w środowisku żydowskim zjawisko mimikry. Dowodzi w ten sposób pewnej uniwersalności „żydokomuny” jako wzoru kultury.

Smutnym obowiązkiem recenzentki jest też zwrócenie uwagi na niedociągnięcia przedstawionego do oceny dzieła. Chciałabym zwrócić uwagę na cztery kwestie:

1. Mimo że książka *Więcej niż stereotyp. „Żydokomuna” jako wzór kultury polskiej* charakteryzuje się logiczną i klarowną konstrukcją, prezentacja treści we wstępie jest tak zawila, że utrudnia lekturę całości zamiast ją ułatwiać.

2. Druga uwaga dotyczy wyboru materiału do analizy. Autorka przygląda się polskim i amerykańskim komunistom aktywnym w latach 50. XX wieku. Analizuje również głosy ich dzieci i wnuków. Jest to analiza szalenie wciągająca, jednak w mojej ocenie Autorka w niewystarczający sposób kreśli różnice między kontekstami. O ile w USA komuniści byli wtedy grupą prześladowaną, o tyle w PRL stanowili część struktur władzy.

3. Autorka słusznie krytykuje proces symetryzacji dwóch totalitaryzmów, jednak czasami idzie w tej krytyce zbyt daleko, tak jak na przykład wtedy, gdy na s. 194 pisze o Holodomorze. Z pewnością wbrew intencji Autorki, ten fragment można odczytać jako umniejszający potworność tej zbrodni.

4. I w końcu uwaga odnosząca się do wykorzystania tytułowych wzorów kultury. O ile we wstępie Autorka pochyliła się szczegółowo nad tym terminem, o tyle w toku analizy i w podsumowaniu termin ten niejako znika. Książka zyskałaby na bardziej konsekwentnym wykorzystaniu potencjału tego narzędzia..

Mimo tych zastrzeżeń z pełnym przekonaniem stwierdzam, że przedstawione do oceny dzieło stanowi znaczny wkład w rozwój dyscypliny nauki o kulturze i religii i spełnia warunki stawiane rozprawom habilitacyjnym.

Ocena pozostałego dorobku

Mimo czasami krytycznego nastawienia do niektórych form studiów intersekcyjnych, Habilitantka z powodzeniem korzysta z tej perspektywy i łączy badania antysemityzmu z problematyką *gender studies*. Przygląda się m.in. doświadczeniom i postawom żydowskich komunistek, a także upłciowionym elementom polityki historycznej (zob. np. *Zdzieranie masek. Sposoby pisania o żydowskich komunistach*, „*Studia Litteraria et Historica*”, 2013).

Ponadto Habilitantka w czasie całej swojej kariery zawodowej prowadziła nowatorskie i szalenie interesujące badania nad płcią i seksualnością. Jest autorką, jak sama to określa „sociograficznej” (połączenie metody etnograficznej z teorią socjologiczną), książki pt. *Ten pierwszy raz. Konstruowanie heteroseksualności* (WUW, 2015). Opierając się na wywiadach pogłębionych dotyczących seksualności i inicjacji z kobietami, które następnie zestawia z m.in. tekstami naukowymi, religijnymi i przynależącymi do kultury popularnej, zastanawia się nad mechanizmami wytwarzania seksualności i pokazuje działanie pozornie sprzecznych dyskursów, analizując zarówno dominację (hetero)normy, jak i opór wobec niej. Jej wkład w badanie „dziewictwa” został doceniony przez redaktorki nagrodzonej w konkursie na genderową książkę roku *Encyklopedii gender*, które zaprosiły ją do opracowanie tego tematu w postaci hasła.

Warto podkreślić, że Habilitantka bierze czynny udział w krajowym i międzynarodowym życiu naukowym. Wygłosiła liczne wykłady na zaproszenie instytucji takich jak London Centre for the Study of Contemporary Antisemitism, Institute for the Study of Contemporary Antisemitism, Indiana University Bloomington, Ośrodek Studiów Kulturowych i Literackich nad Komunizmem Instytutu Badań Literackich PAN, Leipzig Universität, University of Tartu, Estonia, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Instytut Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Pracownia Pytań Granicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Muzeum Sztuki Nowoczesnej. Prezentowała też swoje badania na konferencjach (w sumie 14 od czasu uzyskania stopnia doktora), takich jak Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny, London conference on 21st Century Anti-Semitism, Congress of the European Association for Jewish Studies, Polish-Jewish Studies Workshop na Princeton University.

Obecnie Habilitantka uczestniczy, jako wykonawczyni, w jednym projekcie badawczym („Społeczność żydowska w Polsce w następstwie kampanii antysemitki lat 1967-1968. Doświadczenia biograficzne, przemiany tożsamości i dynamika środowiskowa”); finansowanie: Narodowe Centrum Nauki; realizacja przez konsorcjum: Dolnośląska Szkoła Wyższa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Sławistyki PAN; kierownik: Marcin Starnawski). W latach 2016-2018 kierowała wspólnie z Nicole Dołowy-Rybińską projektem „The interdependencies between dominant – minority group discourses in Central-Eastern Europe after 1989. A critical approach” (finansowanie: ERSTE Stiftung; realizacja Instytut Sławistyki PAN). Wcześniej była wykonawczynią w sześciu projektach (finansowanie: Swedish Research Council, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Rothschild Foundation), prowadząc badania w instytucjach naukowych w kraju i za granicą: Uppsala Universitet, University of Southampton, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, Instytut Badań Literackich PAN, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.

Podsumowując, stwierdzam, że Habilitantka wykazuje się istotną aktywnością naukową w więcej niż jednym ośrodku naukowym.

Ocena osiągnięć dydaktycznych, organizacyjnych i popularyzujących naukę

Habilitantka udziela się w rozmaitych towarzystwach i ośrodkach naukowych takich jak London Centre for the Study of Contemporary Anti-Semitism, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Ośrodek Studiów Kulturowych i Literackich nad Komunizmem przy Instytucie Badań Literackich PAN, International Network of Antisemitism Scholarship. Ponadto o 2020 roku jest redaktorką naczelną pisma „Studia Litteraria et Historica” (ISSN: 2299-7571, wydawca: Instytut Sławistyki PAN).

Uczestniczyła też w przygotowaniu konferencji, przewodnicząc sesjom plenarnym (III Polska Konferencja Pamięcioznawcza, Komunizm – teorie i praktyki; Muzea, pomniki, miejsca pamięci, Instytut Badań Literackich PAN, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego), a także (współ)organizując dwie konferencje (przed uzyskaniem stopnia doktora).

Na szczególne docenienie zasługuje współpraca Habilitantki z otoczeniem społecznym. Warto przywołać kilka przykładów. W 2017 roku w Treblince prowadziła kwerendę archiwalną i badanie terenowe na zamówienie Stowarzyszenia Bildungswerk Stanisław Hantz e. V. (Kassel) na temat stacji kolejowej Treblinka i upamiętniania tam ofiar Zagłady. W 2016 roku w Berlinie prowadziła warsztaty dla pracowników i wolontariuszy tegoż stowarzyszenia na temat polskiej polityki historycznej. W latach 2014-2015 w Krakowie na zamówienie

Stowarzyszenia Żydowskiego Czulent przygotowywała scenariusze ćwiczeń antydyskryminacyjnych dla nauczycieli szkół gimnazjalnych i średnich na temat rozpoznawania i przeciwdziałania antysemityzmowi.

Jest też autorką publikacji popularyzatorskich. Na przykład w 2022 roku w zbiorze esejów pisanych i graficznych, podsumowującym projekt społeczno-artystyczny na temat awansu klasowego we współczesnym kapitalizmie ukazał się jej tekst „Das Tellerchen” (w: *Klassenfahrt. 63 Persönliche Geschichten zu Klassismus und Feinen Unterschieden*, red. Frede Macioszek, Julian Knop, Münster, edition assemblage) nawiązujący do pracy pt. Hakana Savaşa Micana *Souvenirs*.

Trzeba też docenić działalność Habilitantki na pograniczu nauki i sztuki. Na przykład w 2021 roku przygotowała autorską wystawę fotograficzną pt. „Kwiaty nieoczywiste”, kwestionującą podział na kwiaty i chwasty, co w oczywisty sposób łączy się z jej zainteresowaniami badawczymi. W tym samym roku w ramach projektu „Inne Echa/Andere Echos” (finansowanie: Fundacja im. Heinricha Bölla) przygotowała audycję radiową (w wersji polskiej i niemieckiej) o życiu osób LGBT w warunkach narastającej homofobii w Polsce. Jest też (współ)twórczynią dwóch filmów dokumentalnych – *Pseudo* (2008, w reżyserii Alicji Plachówny) i *Żydokomuna* (2020, w reżyserii Habilitantki). Pierwszy z nich przygląda się specyfice pracy kobiet w patriarchalnym świecie akademickim; drugi był zwieńczeniem projektu badawczego „Żydokomuna” w Archiwum Etnograficznym przy Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych na Uniwersytecie Warszawskim.

Na koniec warto wspomnieć, że Habilitantka, mimo że pracuje w instytucji badawczej, nie stricte dydaktycznej, angażuje się w przekazywanie wiedzy studentom i doktorantom. Uczyła na studiach doktoranckich Instytutu Sławistyki PAN; na podyplomowych *Gender Studies* Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego; na studiach magisterskich w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego oraz w Katedrze Antropologii Kulturowej Collegium Civitas.

Wobec powyższego pozytywnie oceniam osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne i popularyzujące naukę Habilitantki.

Podsumowując, stwierdzam, że całość przedstawionego do oceny dorobku naukowego spełnia kryteria stawiane osobom ubiegającym się o uzyskanie stopnia doktora habilitowanego nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki o kulturze i religii. W świetle mojej pozytywnej oceny tego dorobku stawiam wniosek o dopuszczenie doktor Anny Zawadzkiej do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.